KÉT ESSZÉ

HERCEG JÁNOS

A kísérleti színjátszás idei hagyományos szarajevói szemléjére Euripidész *Élektrá*jával tették fel a koronát. Ezzel véltek eleget tenni a színházkultúra hagyománytiszteletének. Hogy miért éppen Euripidész és nem Szophoklész *Élektrá*ját vitték színpadra, aki a thébai mondakörnek ezt a tragédiáját ugyancsak megírta, de jóval sötétebb és keményebb veretű drámai felhanggal, az talán Euripidész visszafogottabb, kevésbe súlyos előadásának inkább játékos elemzési hajlamával lenne magyarázható. Mert mintha a mai modern színjátszás éppen ezt őrizte volna meg a görög drámából. Nem az időtlenséget, hanem azt, ami közelebb hozza a mai színház légköréhez, s a közönséghez, amely nehezen emészti meg a komor és túlzott ünnepélyességet. Az antik színház isteneket és királyokat vitt színpadra, alább nem adta. Az egyszerű ember életét és sorsát a jelek szerint nem tartotta példamutatónak. A démosz gondja, baja, problémája nem volt színpadi anyag, ha százszor születés és halál, ármány és szerelem örök permutációjába volt zárva, akárcsak az istenek és a királyok. Azzal a különbséggel, hogy azokkal csodák történhettek, ég és föld között éltek, a többi isten és király körében, míg az egyszerű ember lenn maradt a porban. Euripidész ezt a különbséget ismerte fel és próbálta élőbbé tenni. Mint akinek a közönség fontosabb lett volna a fennkölt, olykor mégis üres ünnepélyességnél, amely azonban nem ismerte a lehetőségek határát, minthogy istenek és királyok életében minden lehetséges. Hiszen Euripidész se tért el a meséitől, ő is az istenek bosszújára építi mondandóját Oresztésszel, akinek meg kell ölnie anyját, Klütaimnésztrát, ő azonban nem maradt meg a történet bonyolításában csupán a tényeknél. Ő a szerelemnél is jócskán elidőzött, a házasságtörés részleteit is közelebb hozva, szóval ezt és minden mást még, ami az egyszerű ember életében is megtörténhet, Szophoklész tragédiájától megkülönböztető figyelemben részesítette. Kortársai szerint közönségsikerre törekedett, s Arisztophanész nem is bírta ki gúnyolódás nélkül azt állítani róla, hogy apja szatócs volt, anyja piaci kofa, volt hát kitől örökölnie a megalkuvást.

Mindez azonban semmivel sem csökkenti Euripidész óriási jelentőségét és máig tartó sikerét, úgyhogy a *Médeia*, a *Trójai nők* és megannyi más tragédiája az *Élektrá*val együtt valószínűleg örökké színpadképes marad. Csakhogy az ő korában a színjátszás költői verseny is volt, s mint ilyen, hasonló az olimpiai játékokhoz, nemzeti ügy, amellyel Zeusz főisten előtt tisztelegtek. Így történhetett, hogy amikor meghalt, a mindent kigúnyoló Arisztophanész egyik darabjában, a *Békák*ban leküldte érte az alvilágba Dionüszoszt, hogy a nagy költői versenyen, a dionüszián összemérhesse erejét az akkor már szintén halott Szophoklészével és Aiszkhülosszal. És ezen a versenyen természetesen Aiszkhüloszt hagyta győzni Euripidész és a másik Élektra szerzője, Szophoklész fölött. A három napon át tartott irodalmi versenyen ez volt a kritika ítélete. De nem a közönségé, amely Euripidészben a maga költőjét látta. Ebben aztán nyilván része lehetett különös halálának is, amely emigrációjában érte. Hetvenhét évesen ugyanis, öregen és betegen elhagyta hazáját, éppen a hivatalos kritika igazságtalanságától sújtva, átment Makedóniába. Archealosz király udvaroncai azonban ott is megkeserítették az életét, végül ráuszították a király vadászkutyáit, amelyek széttépték. Tragédiája, az *Élektra* ma is él, és még sokáig élni fog, s Goethének lehet igaza, aki azt mondta, hogy azóta sincs olyan drámaíró „aki méltó volna átnyújtani Euripidésznek a papucsot", amihez Szerb Antal még hozzáteszi: Aiszkhülosz és Szophoklész csodálatosabbak, de Euripidész olvasása közben fut végig a hátunkon a hideg.

*

Olasz irodalmi szenzáció Michelangelo 132 szonettjének és madrigáljának fakszimile kiadása. A könyvet napok alatt szétkapkodták, főleg a fiatalok, akik több mint négyszáz évvel Buonarotti halála után ismerkedtek meg a verseivel. Egy olyan korban, amikor a dolce nouvo stílusa is idegen és ismeretlen lett előttük, míg Michelangelo képzőművészeti alkotásai végigkísérték a századokat. A kor, amelyben szobrainak és festményeinek remekművei születtek, még a Petrarca-epigonok költői kora volt, akinek hatása édeskésen és fellengzősen a régi magyar irodalomban is hívekre talált, mindenekelőtt Kisfaludy Sándor verseiben, miután 1720-ban Kassán László Pál a „jó és gonosz szerencsésnek orvoslásáról írt két könyvecskéjét" kiadta. Az olasz poéta hódítása tartós lehetett, mert 1813-ban egy magát „magyar nemes"-nek mondott névtelen fordító Debrecenben újra szükségesnek érezte egy gyűjtemény megjelentetését. Michelangelónak viszont várnia kellett, amíg Petrarca igézete a magyar irodalom tájain is megszűnik. Pedig az a romantikus szerelmi líra, amelyet egy későn jött fellángolás szólaltatott meg benne Vittoria Colonna iránt, forma tekintetében sem maradt Petrarca költészete mögött, miközben keményebb veretével, mint-

ha kőből faragta volna verseit is, Michelangelo sajátosan egyéni tudott lenni. Hatvanéves volt, amikor ezt az ugyancsak versíró előkelő nőt megismerte, aki „minden asszonynál szentebb" volt, mint írta, s ez a felmagasztalás már azért is igaznak tűnhet, mert Michelangelo nem vetette meg a testi szerelmet, s ebben nem is szenvedett soha hiányt. Vittoria Colonna viszont inkább egy elképzelt szerelem hősnője volt, olyan idealizált alakja a múzsának, aki kolostorba vonult, s inkább csak szenvedélyes hangú levelekben viszonozta Buonarotti érzelmeit, amelyek, mint írta, „... oly magasra emelték szívemet, hogy alantas gondolatok csak sértenék". Condivi szerint még meglehetősen hideg is volt az imádott nő, s hogy szépségnek se lehetett mondani, abban a kortársak rendre egyetértenek. Az Uffizi Nő sisakban című ismert rajzában még meg is fiatalította a művész, s így semmiképpen sem lehetett élethű. De nem is akarta, hogy az legyen. Arra ott voltak alkalmi szeretői, akik nem röstelltek levetkőzni, és odaállni elébe modellnek. Ezek a névtelen asszonyok, akiket szenteknek és madonnáknak ábrázolt szebbek és élőbbek maradtak, mint ez a szertelenül szenvedélyes tirádákban lobogó eszménykép, Vittoria Colonna, akit szonettjeiben még sokáig megsiratott, amikor másfél évtizedes ismeretség után meghalt. A többi nőről nem írt szonetteket. Azokat csak szerette és kőbe faragta, vagy a sixtusi kápolna falára festette, bölcsen megosztozva eszményi szerelem és reális érzelem gyönyöreit. És a költészetének is különös sorsa volt. Európa-szerte megcsodálták, írtak róla, de kevesen fordították a maguk nyelvére. Talán a svájci Conrad Ferdinand Meyeren kívül, aki németre adaptálta, nem is jelentek meg más idegen nyelven a szonettjei. Magyarul a harmicas évek végén kezdte fordítani líráját Rónay György, utolsó híres szonettjének búcsúját is átköltve, ahogy visszanézett a festő és szobrász, mint akinek mégis leginkább véső és ecset állt a kezéhez, s csak a lélek dolgaihoz volt szavakra szüksége. „Nyugtot nem ad ma már ecset, se véső, /A szív csak égi szerelemre vár, /Mely a kereszten int, kitárva karját."

S mondom, a hazájában is újdonságként hat a lírája a maiak, a modernek után. Talán azért is, mert Michelangelo előtt négyszáz éven át a festő és szobrász járt. Remekműveit mindenütt látni lehetett, míg versei hazájában is most zengetik meg igazán a messzi időkön át mindazt, amit nem látni kell, hanem átélni.